

El conjunt monumental d'Olèrdola: les darreres campanyes d'excavacions (1983-1989)

RICARD BATISTA, NÚRIA MOLIST, JORDI ROVIRA

INTRODUCCIÓ

La plataforma rocosa olèrdolana està situada a la zona de contacte entre els estreps meridionals del massís de Garraf i la depressió del Penedès, dins el terme municipal d'Olèrdola (Alt Penedès) i a uns 40 km al sud de Barcelona.

La muntanya (358 metres) constitueix una talaia natural envoltada de penya-segats i delimitada pels torrents de les Valls i de la Vall. La plataforma presenta la superfície plana (3,5 hectàrees) i inclinada vers el nord-est. Des del cim es divisa la planúria del Penedès, amb les serres del Montmell i la Plana d'Ancosa a l'oest, Montserrat al nord i el massís de Garraf a l'est.

Olèrdola ha despertat des de temps antic un gran interès erudit. Joan de Marguerit, bisbe de Girona, es va interessar per les seves runes cap a mitjan segle XVI. La discussió sobre els orígens d'Olèrdola i la seva identificació amb la *Cartago Vetus* que menciona Ptolomeu o la *Cartago Poenorum* de Plini va ocupar una bona part dels historiadors dels segles XVII al XIX (FERRER, 1949; RIPOLL, 1971). A partir de mitjan segle XIX, Milà i Fontanals i Bofarull, entre d'altres, van abandonar, gràcies a la revisió de les fonts clàssiques, la identificació d'Olèrdola amb *Cartago Vetus* o *Cartago Poenorum* (BOFARULL, 1876; MILÀ i FONTANALS, 1880). La investigació es va centrar en la identificació i la cronologia de les runes, sobretot de les tombes antropomorfes i de la muralla. Al 1882-83 es va dur a terme la primera excavació coneguda, dirigida pel pare Llanas (LLANAS, 1882-83).

Des del final del segle XIX, Olèrdola va interessar als erudits i als excursionistes de Catalunya. Maties Pallarés, de l'Institut d'Estudis Catalans, va realitzar, el 1921, diverses campanyes d'excavacions (PALLARÉS, 1921). El 1931, l'església de Sant Miquel és declarada Monument Nacional. La darrera intervenció planificada realitzada a Olèrdola la va portar a terme Albert Ferrer, el 1946, en diversos punts i, sobretot, entorn de la muralla, per tal d'establir-ne la cronologia, essent fins ara el millor estudi que se n'ha publicat (FERRER, 1949).

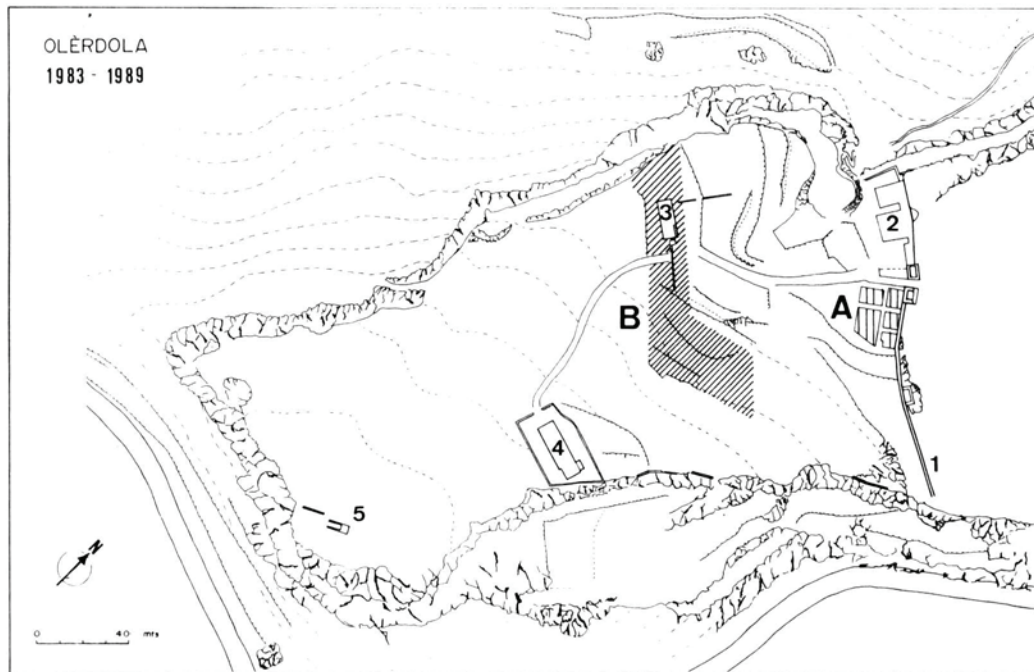

Fig. 1. Plànol topogràfic d'Olèrdola: 1- muralla; 2- museu; 3- cisterna; 4- església; 5- talaia. A- àrea d'excavacions 1983-87; B- àrea d'excavacions 1988-89.

Pere Giró prossegueix en les dècades següents les investigacions sobre el Penedès i Olèrdola (RIPOLL-GIRÓ, 1960-61). La Diputació de Barcelona adquireix Olèrdola el 1963 i aquest mateix any és declarada *Conjunto Histórico Artístico*. L'any 1971 es va inaugurar el museu monogràfic de les ruïnes d'Olèrdola, després que la Diputació de Barcelona hi realitzés importants obres d'infraestructura.

L'any 1983, sota la direcció del Museu Arqueològic de Barcelona, es varen iniciar les campanyes sistemàtiques d'excavacions, després d'un llarg període d'abandó de la investigació. Des de llavors han participat a les excavacions un nombrós grup de professionals i alguns estudiants. Les campanyes dels anys 1983 a 1987 es varen realitzar a la zona interna de la muralla, prop de la porta, mentre que a partir de 1988 els treballs se centraren en l'àrea entorn de la cisterna (fig. 1).

CAMPANYES DE 1983 A 1987

L'any 1983 s'iniciaren els treballs arqueològics en el sediment existent a la

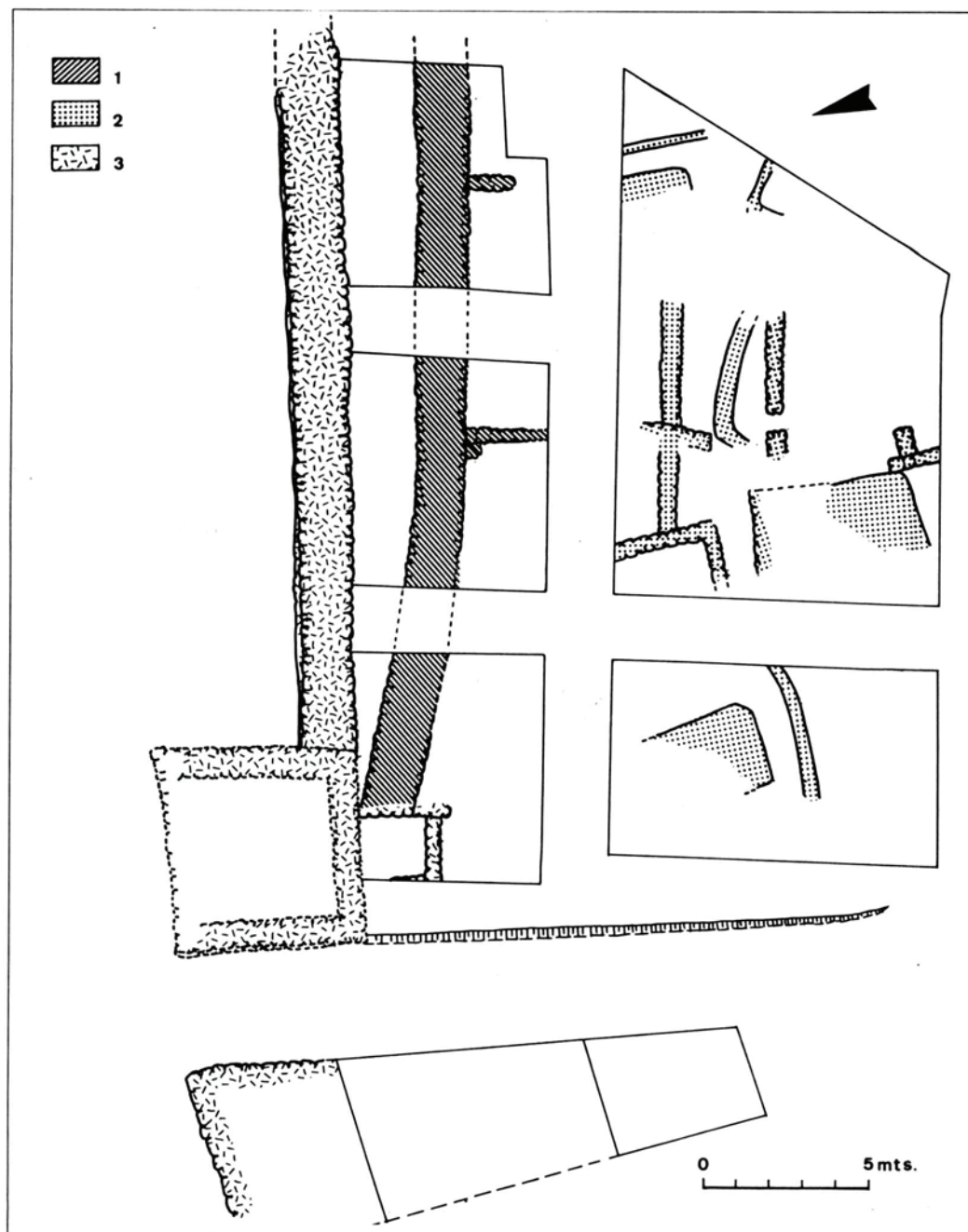

Fig. 2. Plànol de l'àrea d'excavacions 1983-87: 1- bronze final i reaprofitament ibèric; 2- ibèric; 3- romà-republicà.

cara interna de la muralla olerdolana, a l'esquerra de la porta d'accés. Es tractava dels primers treballs sistemàtics després dels precedents que havien representat els treballs de Maties Pallarés i la tasca d'Albert Ferrer i Soler al llarg de la dècada dels anys quaranta.

Entre 1983 i 1987 es va excavar part de la primera plataforma que s'estén just darrere la muralla. Aquesta plataforma, estructurada en terrasses per la seva configuració artificial en marges de pagès, limita al nord amb la cara interior de la muralla, a l'est amb la continuació dels marges de conreu que segueixen el pendent natural de la muntanya i, a l'oest, amb el mur de paret seca que tanca artificialment el passadís d'entrada al recinte.

Així, durant el 1983 s'obriren dos petits talls estratigràfics contra l'esmentada cara interna. A partir del 1984 i fins el 1987, aquests talls foren ampliat fins a un total de sis cales (figs. 2 i 3). Nogensmenys, i amb independència de la informació particular de cadascun dels sis talls oberts, és evident que l'anàlisi de les fases constructives i d'ocupació del sector és conseqüència de les dades proporcionades pel conjunt de campanyes, i que les dimensions i la complexitat de les estructures arquitectòniques ha implicat, ineludiblement, un estudi global per fases força més aclaridores.

En aquest sentit, la finalitat de situar els treballs d'investigació en aquest sector es basava en la necessitat de comprovar pràcticament l'única seqüència estratigràfica antiga disponible sobre Olèrdola i, d'altra banda, de contrastar-la amb informació recent. Tanmateix, en les cinc campanyes efectuades en aquesta zona s'ha pogut constatar l'existència d'interessants fases medievals, romano-republicanes, ibèriques i del bronze final.

Descripció de les estructures

Sens dubte, aquest és un dels punts amb més sediment del jaciment, però la seva excavació comporta una gran complexitat estratigràfica, amb multitud de construccions de diverses èpoques que destrueixen o se sobreposen a les precedents.

a) Fase del bronze final. A aquest període correspon l'aixecament d'un notable mur defensiu que discorre paral·lel a la muralla romano-republicana coneguda a uns dos metres d'aquesta (fig. 2, 1). Aquesta és la primera defensa coneguda, aixecada en el punt més estret i accessible de l'istme que conforma la península envoltada de penya-segats. Aquesta defensa conserva també en el tall II un mur transversal intern, la part superior del qual fou aprofitat en època ibèrica. La longitud fins ara descoberta s'apropa als 20 m, amb una amplada mitjana d'1,30/1,40 m i una alçada conservada en alguns sectors d'1,20 m. Es troba composta d'un doble parament de blocs poc desbastats que folren un rebliment intern de pedra més petita. Recolza directament sobre les argiles vermelles naturals, presenta un traçat llis nord-oest/sud-est, amb un gir cap al nord en el tall 3, i topa amb la torre esquerra de flanqueig de la muralla romano-republicana.

b) Fase ibèrica. Es documenta en aquest indret una ocupació des del segle IV a.n.e., sense que hi hagi restes materials ni estructures ibèriques anteriors. La primera presència ibèrica s'aprecia en la reutilització de la muralla del bronze final i l'adeqüació d'habitatges i un carrer, estructurats respecte al mur defensiu i seguint el vessant natural del terreny (fig. 2, 1 i 2). Alguns dels habitatges, de planta rectangular, estan parcialment retallats a la roca i les parets, remuntades amb murs de pedra seca. El carrer, paral·lel a la muralla, és de traçat irregular i, en alguns dels seus trams, presenta una canalització central, a voltes coberta amb lloses. Aquests àmbits són utilitzats fins al final del segle II a.n.e.

Atribuïble a la fase ibèrica, es va localitzar una possible torre, lligada més tard al traçat de la muralla. Aquesta torre es trobaria englobada en la torre posterior d'època republicana, amb refaccions i alteracions modernes, i en un moment anterior podia haver estat relacionada amb el mur defensiu del bronze final, encara visible i possiblement actiu.

c) Fase romano-republicana. L'excavació de la cara interna de la muralla ha proporcionat tant la seva datació aproximada com l'apreciació de les característiques de la seva construcció. Al final del segle II a.n.e., els romans construeixen la muralla (fig. 1, 1), en *opus poligonal*, davant de l'anterior, però retallant les argiles naturals i la roca calcària per assentar-la sobre un sòl dur (fig. 2, 3). Així doncs, s'ha pogut apreciar la rasa de fonamentació –on es localitzaren materials escadussers, campaniana A i B, del darrer terç o del darrer quart del segle II– i un paviment de calç –de potència considerable en alguns trams– que unia les dues muralles i que cal interpretar com a espai de circulació intern. La cara interna de la muralla està feta en encofrat de calç i pedra petita i mitjana, en el qual no es nota cap canvi de parament, a diferència de la cara externa, en la qual això és molt evident i que, fins ara, s'havia atribuït sempre a una refacció medieval. Tanmateix, es va excavar parcialment, durant la campanya del 1987, l'interior de la torre esquerra de flangueig de la porta, i es va comprovar un gran rebliment modern i un nivell romà del s. I a.n.e. per sobre d'una possible torre ibèrica anterior, l'excavació de la qual no es va poder continuar.

d) Fase alt-medieval. En aquest sector s'estableixen, almenys, tres fases medievals que se sobreposen als nivells ibèrics tardans. A un primer moment sembla correspondre un camp de sitges tallades en el sediment (fig. 3, 1). Les construccions posteriors són difícils de relacionar per l'existència dels testimonis i la pròpia i complexa sobreposició d'estructures (fig. 3, 2 i 3), encara que es poden delimitar algunes estances de dimensions considerables tot seguint la direccionalitat de la muralla i transversals a aquesta. Així mateix, a la cala V es varen localitzar els basaments de dues pilastres, lligades per sengles murs longitudinals que constituïen les parets d'una gran estança. En general, aquestes construccions documenten l'existència d'edificis alt-medievals d'una certa entitat. Tot el material medieval ceràmic recuperat són vasos de ceràmica grisa, sense que s'hi trobin materials vidrats, fet que suposa un abandonament vers el segle XIII.

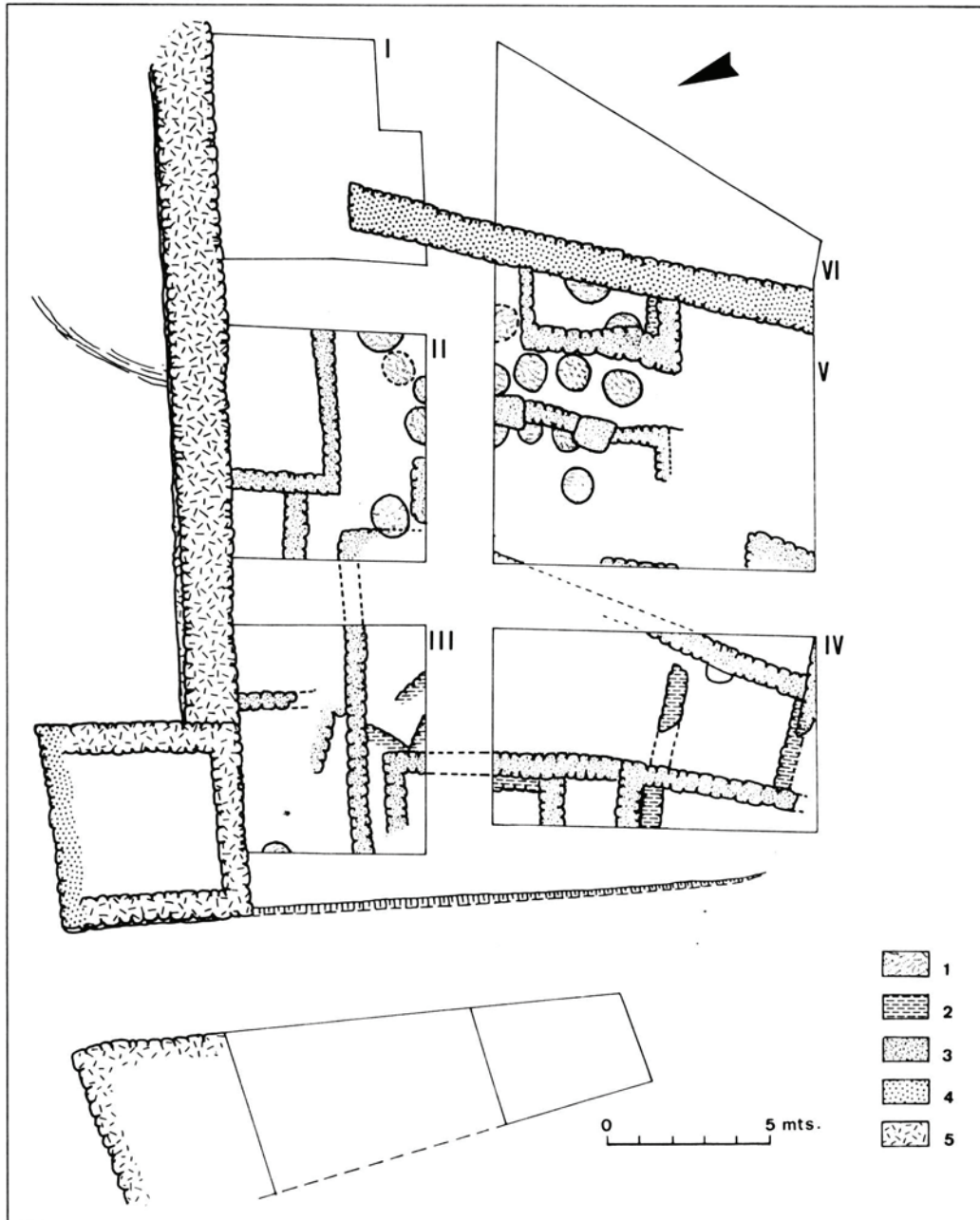

Fig. 3. Plànol de l'àrea d'excavacions 1983-87: 1- fase medieval I (sitges); 2- fase medieval II; 3- fase medieval III; 4- construccions modernes; 5- muralla reaprofitada.

e) Fase moderna. Finalment, cal mencionar l'existència d'algunes estructures modernes (segle XIX) corresponents al conreu en feixes (marges), reconstruccions (paret davantera nord de la torre d'entrada) i l'aparició d'un probable forn exhumat en el tall oest de la cala 5, destinat a la fosa de metall (fig. 3, 4).

CAMPANYES DE 1988 A 1989

Arran de l'intent de convertir el conjunt monumental d'Olèrdola en parc natural per part de la Diputació, es va fer un estudi global del jaciment i s'establí un seguit de prioritats arqueològiques a curt, mitjà i llarg termini, enteses dins un marc més ample de dinamització del jaciment, i es marcaren nous itineraris, nova senyalització i es féu, així mateix, una nova proposta museogràfica. A partir d'aquell moment es va decidir actuar arqueològicament en una zona diferent a la que es venia treballant des del 1983 (fig. 1, A), prioritzant la posada al descobert d'una àmplia àrea que permetia una ràpida excavació, comprensió i dinamització, condicions que no reunia la zona adossada a la muralla. L'àrea escollida fou la denominada Zona 3 (fig. 1, B), que comprenia l'àrea entorn de la cisterna fins a la suposada pedrera (franja rectangular situada al terç inferior de la plataforma que anava de la cinglera est a l'oest). Aquesta zona reunia les condicions més adients: 1) escàs sediment –excepte en aquells punts en què la roca apareixia retallada, com sitges, canals, etc.–, que, per una banda, permetia el descobriment d'una superfície gran, però, per l'altra, dificultava la comprensió de les estructures; 2) aquestes estructures d'emmagatzematge d'aigua, de gran importància per als habitants de la plataforma, a més de les altres estructures que es localitzessin; 3) evacuació ràpida de les terres fora del recinte fortificat, ja que es trobava al costat del camí.

Descripció de les estructures

Com ja hem esmentat, la manca de sediment va dificultar la interpretació global de tots els petits retalls practicats a la roca que es van localitzar durant aquestes dues campanyes: canals, encaixos, forats de pal, retalls indiferenciats, etc.; moltes d'aquestes estructures estaven únicament cobertes per una fina capa d'humus. L'existència de marges de conreu va permetre la conservació de sediment arqueològic en alguns punts. A la resta de la superfície, l'erosió del terreny, un pendent descendent vers el nord-est, havia rentat de forma natural el sòl i hi havia aflorat la roca en molts punts.

a) Bronze antic-bronze mitjà. Envoltada de tres sitges medievals, es va localitzar per primera vegada una estructura d'aquesta època. Concretament es tracta d'una cubeta d'uns 70 cm de profunditat, que va proporcionar materials ceràmics fets a mà molt esmicolats, restes de fauna i sílex.

b) Bronze final. No s'ha pogut documentar l'existència de cap estructura d'aquesta època; no obstant això, alguns dels retalls –forats de pal i rases relacionables amb habitatges– podrien correspondre a aquest període. En els estrats arqueològics d'èpoques posteriors s'han recuperat ceràmiques acanalades i brunyides, vores bisellades, urnes amb cordons, etc. que testimonien la presència d'un hàbitat protohistòric.

c) Fase ibèrica i romano-republicana. Resulta difícil diferenciar totes dues etapes, ja que molt possiblement, durant el segle II i primera meitat del segle I a.n.e., ibers i romans devien conviure dalt de la plataforma. A aquest període correspon la major part del material que es localitza normalment en superfície i estratigràficament, cosa que ens indica una alta presència de pobladors. Si bé superficialment i en estrats medievals hem localitzat materials arqueològics dels segles IV i III (ceràmiques àtiques i protocampanianes), les estructures que definirem a continuació corresponen bàsicament al període d'ocupació romana, que no sobrepassa la segona meitat del segle I a.n.e.

La coneguda cisterna, tallada totalment a la roca, té una capacitat de més de 350 m³ (fig. 1, 3). Les seves mesures són 16,40 m de llargada, 6,50 m d'amplada i entre 3,5 i 4 m de profunditat. A l'angle est hi ha una escala amb els graons tallats a la roca. Està situada en el terç inferior de la plataforma, seguint el seu mateix pendent vers el nord, i estaria coberta, possiblement, amb fusta, com indiquen els escaixos que es troben al seu voltant. L'aigua de pluja era recollida per dos canals tallats a la roca –excepte en un tram en què es construïren dos murs, a banda i banda, per substituir la roca– que la conduïen fins a una bassa de decantació situada davant de la cisterna, que actuava de filtre. Com la cisterna, els canals devien estar coberts amb fustes o lloses, com indiquen també alguns trams, amb encaixos a banda i banda. A finals del segle XIX es construí un canal de desguàs a l'angle nord de la cisterna, que talla diverses sitges medievals. Cal també fer esment de les escales graonades que es troben a l'est de la cisterna i que acomplien una doble funcionalitat, com a escala d'accés a la part superior de la plataforma i com a amortidora de la velocitat i decantadora d'impureses de l'aigua de pluja. La data de construcció de la cisterna no ha estat mai determinada amb exactitud, encara que hi ha una certa inclinació per considerar-la d'època ibèrica o romano-republicana (FERRER, 1949; RIPOLL, 1977). Durant la campanya de 1989, s'excavà part d'un dels canals de recollida de l'aigua que conservava encara sediment arqueològic gràcies al fet d'estar en part obliterat ja d'antic; els materials recuperats dins del canal van, cronològicament, des de mitjan segle II a mitjan segle I a.n.e. (ceràmica de parets fines, comuna romana, ibèrica tardana, etc.). Tenim, doncs, que la cisterna és una construcció romano-republicana o anterior (d'època ibèrica, segles IV o III?), i clarament no és medieval, tot i que es va reaprofitar en aquesta època, tal com esmenten els documents medievals.

La campanya de 1989 va posar al descobert la meitat de la superfície d'una pedrera possiblement oberta per la construcció de la muralla i la talaia romano-republicanes (BATISTA *et alii*, en premsa). El sistema d'extracció de blocs és força peculiar i no respon a les tècniques emprades habitualment. La poca

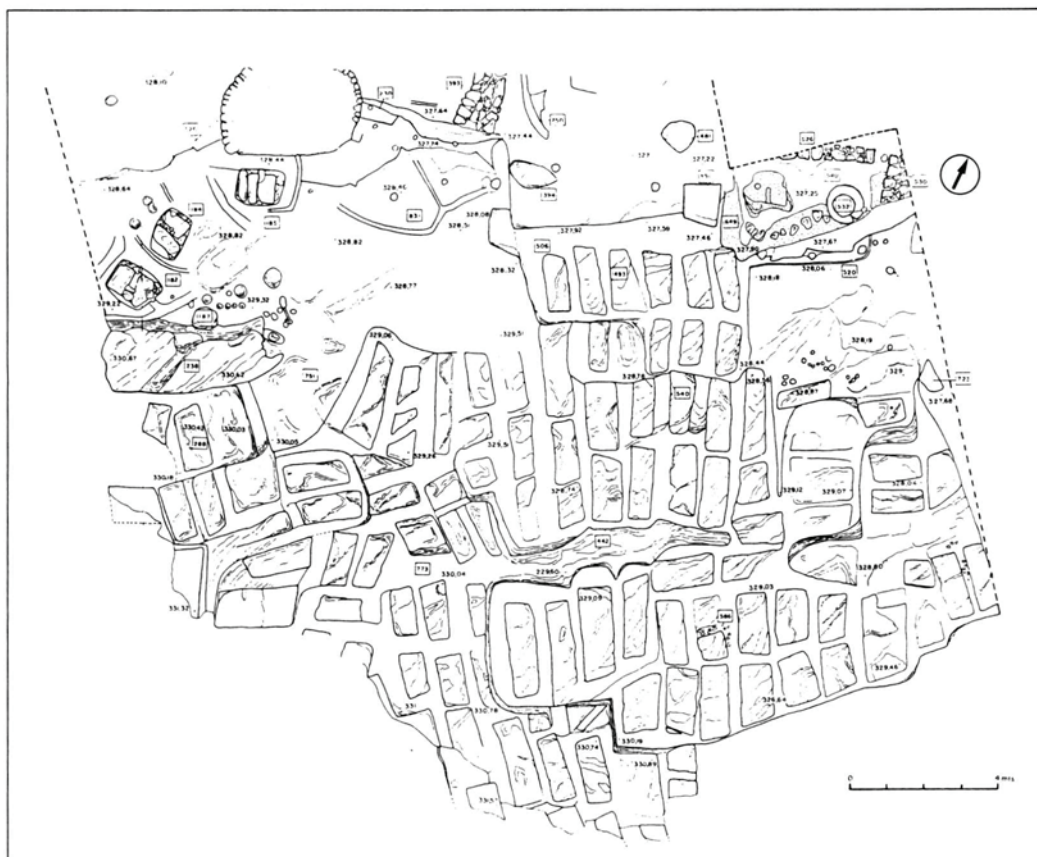

Fig. 4. Planta de la pedrera interior (campanya de 1989).

duresa de la pedra i la urgència del temps ens van obligar a utilitzar un altre sistema, basat a deixar els blocs lliures per cinc de les seves sis cares realitzant unes rases al seu entorn d'uns 30 cm d'amplària, que s'obrien a pic; finalment, amb tascons i fustes, s'aixecava la cara inferior que faltava. Els blocs són rectangulars, encara que de mesures desiguals, i es poden resseguir diversos fronts i la pròpia evolució de la pedrera (fig. 4). Aquesta no és l'única pedrera d'Olèrdola, ja que davant de la muralla i al camí vers el Pla dels Albats se'n troba una altra, també de la mateixa època, però en la qual s'utilitzà el sistema més tradicional. L'anàlisi petrogràfic (realitzat pel Dr. A. Àlvarez) indica que es tracta de calcària recifal, de matriu micrítica amb abundants minerals argilosos així com alguns fòssils orgànics –algues coralines, briozous, foraminífers, etc.– (BATISTA *et alii*, en premsa).

Algunes de les estructures retallades a la roca han de situar-se cronològicament en aquest període, bé pel sediment associat, bé per la configuració i

característiques de les mateixes estructures. Creiem que, un cop finalitzada l'extracció de pedra, l'àrea situada entre la pedrera i la cisterna va ser ocupada per estructures d'un marcat caire «industrial», difícils d'identificar.

d) Fase medieval. La complexitat estratigràfica i ocupacional medieval documentada a la zona adossada a la muralla no ha estat possible testimoniar-la en aquesta zona, bàsicament a causa de la manca de sediment. Les estructures descobertes en aquest sector corresponen tant a cases com a possibles àrees de serveis i part de la muralla.

Al peu de la pedrera s'han documentat diversos àmbits delimitats per murs, dels quals es conserva la primera filada, i amb llars de foc d'argila. Dues d'aquestes cases han estat excavades durant la campanya de 1989. Són de planta rectangular i aprofiten la roca com a mur de fons. Altres àmbits són més difícils d'identificar. Enmig dels múltiples retalls de la roca es poden delimitar estructures que conformen un únic conjunt, com ara una casa de planta rectangular que deuria ser construïda amb pals drets, argila i brancall, de la qual es conserven les petites rases per als pals i un retall rectangular en un angle, possiblement per a la llar. La seva atribució a l'època medieval és incerta.

L'espai situat entre la cisterna i el penya-segat oest està ocupat per una àrea en pendent amb la superfície rocosa allisada. A més d'algunes sitges, aquest espai, parcialment obert, ha estat identificat inicialment com una àrea de premsatge, de testimoni del qual tenim dues cubetes còncaves amb canals de sortida i una casa semisoterrada que hem identificat com un celler. Aquest habitatge de forma rectangular presenta una escala de pedra que devia servir per a accedir als cups. Desconeixem si es tractava d'un espai privat o d'una àrea de serveis comunals dependent del senyor feudal (recordem que es troba al costat de la gran cisterna i en una àrea intermèdia entre les àrees de culte i senyoriales i l'àrea ocupada pels habitants). A la part inferior de l'àrea de premsatge trobem un canal que desguassa directament al penya-segat.

• Tota la plataforma està plena de sitges tallades a la roca –les de la zona de la muralla estan excavades a la terra. Entre 1988 i 1989 n'hem localitzat unes 15 de noves. Totes responen a un mateix model: boca quadrada –rarament circular– amb un encaix per a la tapadora, cos ovoide i fons pla (fig. 5). Al seu voltant és habitual localitzar petits canals de desguàs per evitar l'entrada d'aigua. Acostumen a estar reblides amb terra i pedres amb escàs material, entre el qual domina la ceràmica ibèrica (60-70 %).

Sobre el penya-segat oest es va localitzar part de la muralla medieval que envoltava la plataforma, d'uns 60 cm d'amplada.

CONSIDERACIONS FINALS

Les excavacions arqueològiques sistemàtiques fetes de forma ininterrompuda des de 1983 han permès establir de manera acurada la seriació cronològica d'ocupacions sobre la plataforma olerdolana. No obstant això, en aquests

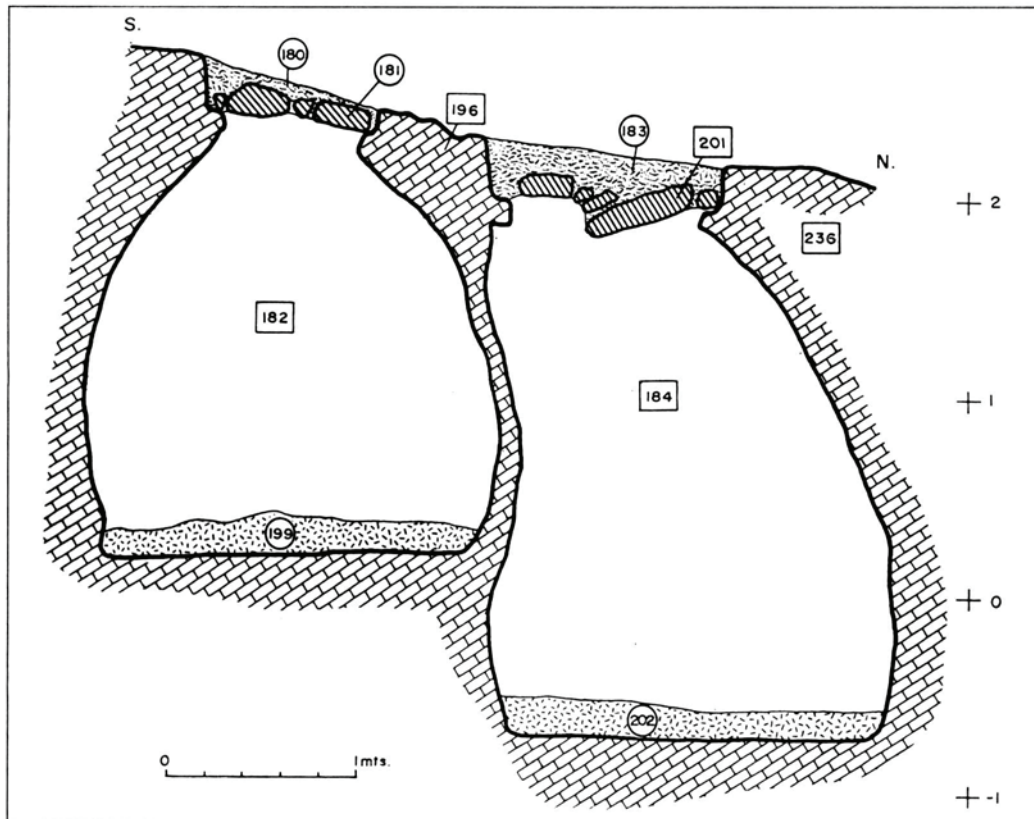

Fig. 5. Secció est-oest de dues de les sitges medievals, buides i amb tapadora de lloses.

moments resten encara per resoldre moltes incògnites, algunes immemorials, mentre que d'altres han sorgit al llarg dels treballs arqueològics.

La dinàmica ocupacional d'Olèrdola –des del bronze antic fins a l'època medieval, amb llargs períodes d'abandó– no es pot entendre sense tenir en compte dues excepcionals característiques naturals, com són una situació estratègica privilegiada, dominant la plana del Penedès i els estreps sud del Garraf, i la mateixa plataforma rocosa, veritable talaia natural envoltada de penya-segats, que la converteixen en un indret ideal per a l'ocupació humana en períodes d'instabilitat. No obstant això, alguns factors negatius, com són la manca d'aigua –hi ha, però, fonts al peu de la plataforma– i l'escassetat del terreny conreable –abundós a la plana–, han fet necessària la realització d'obres d'infraestructura –cisterna, canals, cubetes i sitges– per fer habitable Olèrdola, i, a més, aquestes mancances han condicionat el seu abandó en el moment en què l'ocupació de la plana no oferia risc.

La plataforma olerdolana i el seu entorn estan ocupats des del bronze antic.

A les petites valls que l'envolten, s'hi han localitzat pintures rupestres, ceràmiques i indústria lítica en sílex que corresponen a aquesta façies històrica (RIPOLL-GIRÓ, 1960-61: pàg. 253). Així mateix, a l'interior del recinte fortificat s'han recuperat materials i estructures corresponents a aquesta etapa: un vas campaniforme del complex Salomó (bronze antic avançat), aparegut en els estrats de rebliment de la muralla romano-republicana durant les campanyes de 1983 a 1987 (BATISTA-ROVIRA, 1989; pàgs. 227-228), i una cubeta amb materials corresponents a un bronze antic-bronze mitjà localitzada en la campanya de 1989.

La plataforma olerdolana presenta un hàbitat estable i organitzat urbanísticament a partir del bronze final, amb successives ocupacions i abandonaments. La primera fortificació coneguda es construeix durant el bronze final (segles IX-VIII a.n.e.), en el mateix indret en què se succeiran les defenses posteriors, que tancaran l'istme de la península que conforma la plataforma rocosa. Durant els segles IV-II/1 a.n.e., sobre la plataforma, s'hi assenta un poblat ibèric que reaprofitava la muralla anterior. Al final del segle II a.n.e., els romans instal·len a Olèrdola possiblement un destacament militar, i aixequen una muralla impressionant davant l'antiga defensa i una torre talaia en el punt més elevat de la plataforma, des d'on dominen i controlen el territori i la Via Heraclea (la posterior Via Augusta) i, probablement, la gran cisterna. Cap a mitjan segle I a.n.e., quan el territori està totalment romanitzat, Olèrdola és abandonada durant un llarg període de temps.

Novament, la situació estratègica i l'existència de sòlides defenses va condicionar l'ocupació en època medieval, a partir del segle IX, com a punt clau en la frontera sud de la Marca Hispànica. El primer document medieval és de l'any 911 i, a partir d'aquesta data, és abundant la documentació sobre la *Urbs Olerdulae*, sobretot en els segles X i XI (FERRER, 1949; RIPOLL, 1977). Al final del segle X i durant bona part del segle XI, dins la història d'Olèrdola sobresurt la figura del seu *princeps*, Mir Geribert, paradigma del senyor feudal i del feudalisme, el qual arriba a enfrontar-se amb el comte de Barcelona Berenguer Ramon. L'avanç de la frontera sud vers les terres de l'Ebre i la pacificació del territori varen ser la causa que, a partir del final del segle XII, Olèrdola anés abandonant-se de manera progressiva i la població es desplaçés a les parts més baixes. L'abandó definitiu se situa entre els segles XIII i XIV, amb ocupacions esporàdiques en determinats períodes d'inestabilitat. La zona fins ara excavada se situa en la part baixa del poblat medieval, ocupada pels habitants, dels quals trobem restes de cases amb murs de pedra o cabanes i múltiples sitges d'emmagatzematge de gra. Pel que sembla, les cases del poblat ocupen la part inferior de la plataforma, sense arribar possiblement a l'església, situada a la part intermèdia. Al cim, encara per excavar, hi ha restes del castell, adossat a la torre romana.

BIBLIOGRAFIA

- BATISTA, R.; ROVIRA, J. (1989): «Nous vasos amb decoració campaniforme a Catalunya: La Riba i Olèrdola», *Empúries*, 47 (1985), Barcelona, pàg. 224-229.
- BATISTA, R.; MOLIST, N.; ROVIRA, J.; VILALTA, M. (en premsa): «La cantera romana de Olèrdola. Materiales y técnicas de extracción», *115è Congrès National des Sociétés Savantes, Avinyò – Colloque Carrieres et constructions en France et dans les pays limitrophes–*, 9-15 d'abril de 1990.
- BOFARULL, A. de (1976): *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, vol. I, Barcelona.
- FERRER SOLER, A. (1949): «El castro antiguo de San Miguel de Olèrdola», *Archivo Español de Arte*, XXIV, pàgs. 113-123.
- LLANAS (1882-83): «Excavacions a Olèrdola», *Boletín del Ateneo de Villanueva y La Geltrú*, núm. 1-14 (sèrie de 13 articles), Vilanova i la Geltrú.
- MILÀ I FONTANALS, M. (1880): *Olèrdola. Apéndice. Memoria impresa en el tomo II*, Imprenta de Jaime Jepús, Barcelona.
- PALLARÉS, M. (1921): «L'excavació a Olèrdola», *Anuari de L'Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI –1915-1920–, pàg. 598-599.
- RIPOLL, E.; GIRÓ, P. (1960-61): «Descubrimientos de pinturas rupestres en Segarull (Olèrdola, Barcelona)», *Ampurias*, XXII-XXIII, pàg. 251-256.
- RIPOLL, E. (1977): *Olèrdola. Història de la ciutat i guia del conjunt monumental i Museu Monogràfic*, Barcelona.